

PÁRIZS ÉS BÁCSCA KÖZÖTT

Szenteleky Kornél halál-novellái

B E N C E E R I K A

Tisztelt Szentelekyre emlékező társaság!

Ma az író halálának évfordulója van, ezért írásom Szenteleky (rövid)prózájának azokról a darabjairól szól, amelyeket mint halál-novellákat nevez meg a szaktudomány. Az 1925 és 1928 közötti rövid időszakban íródtak. Formájukat tekintve rövidtörténetek, olyan nyitott szerkezetű prózaszövegek, amelyekre expresszionista képteremtés, irreális elemek dominanciája jellemző: mindezekelőtt a látomásos felidézés. Ha az 1928-as évet fordulathatkinthetjük Szenteleky prózaírói munkásságában, akkor ezek azok a szövegek, amelyek innen vannak a fordulaton, azaz a *Kis kávéház* című, a helyi színek programja kapcsán oly sokat emlegetett és idézett novella megírása előtt vagy vele egy évben keletkeztek. A *Viszontlátás*, a *Párizsi virág*, *A körgalléros ember Párizsban*, a *Szeretkezés a halállal*, a *Suta este*, a *Felnyílik a múlt ajtaja*, a *Gáláns kaland*, a *Szindbád utolsó estéje* tartozik ide. És még néhány másik novella a későbbi évekből, hiszen vágyai, álmai, látomásai elé Szenteleky 1928 után sem emelt áthatolhatatlan falat. De a szimbolikus-parabolisztikus rövidtörténetek is előlegeznek – paradox módon épp a látomások eredetéből, jellegéből kifolyólag – bizonyos vonásokat a későbbi feszesebb szerkezetű, tartalmukban az élet, a realitások szintjére helyezkedő novellák jellegzetességeiből. Hiszen e látomások (abban a véghelyzetben, amelyben létrejönnek, mert mindig így jönnek létre) a magyar irodalomban „rengő búzatáblás” tájként definiálódott Pannóniába repítik megélik. Emellett még más – irodalmunk alakulásfolyamatában egészen napjainkig vezethető – kötődésekkel, összefüggésekkel rendelkeznek, ezekben élnek tovább Szenteleky halál-novellái. Hiszen e tájról, amelyet épp ő nevezett renyhének, józannak, haszonelvűnek és (minden más jelzővel) elviselhetetlennek, mindig is „irodalmi dolog” volt elvágódni, elmenni, visszatérni, vissza sosem térni; elmenni meghalni. Mert Párizsban, ahol Szenteleky hőstét, Lászlót, a boldogtalan, beteg fiatalembert a Körgalléros

Ember képében kíséri a Halál, máshoz is, más költőhöz is „odalopózkodt” – figyelmeztetni a meghalás keservére – az ősz, az elmúlás. És ha már az analógiáknál tartunk: Szirmai Károly, ugyancsak a két világháború között, ugyancsak a rövidtörténet műfajában, térben, tájban nem messze Szentelekytől, a létezés valós színterétől és határaitól elvonatkoztatva teremt ugyancsak látomásos-irracionális szövegvilágokat, amelyekben – a létezés immár apokaliptikus terében – vonatok vesztegelnek a sötétben, elvándorol az erdő, marionett-bábuk tánca a tánc: nincs megállás, nincs otthon a holló-létben. Herceg János novelláiban pedig – a harmincas évektől kezdődően fel-felbukkanva egészen az utolsó novelláig – a Pálinka Ördöge lesz – a Körgalléros Emberhez hasonlóan – halálba taszítója az itteni embernek.

Babits Mihály erre talán azt mondta volna, hogy a „nagy művek felelgetnek egymásnak”. A maga következetes-tudományos hangján Horváth János itt nyilván az író, a mű és az olvasó közötti szellemi viszony újralétesüléséről, Szerb Antal eszmék áramlásáról, a recepcióesztétika elméletírói pedig az olvasatok egymásra hatásáról beszélnek. Az újabb elméletek viszont intertextualitásként írják le azt a jelenséget, hogy a két világháború közötti látomásos próza sajátosságai ma erőteljesen feltűnnek prózaszövegekben, jelenkori prózaírók műveiben. Az el- és visszavágyódás, a távozás, az otthontalanság élménye (Bácskától Paraguayig, Újvidéktől Argentínáig, Szabadkától Amerikáig, Ausztráliáig) ezekben is zaklatott vagy szenvedésektől feloldó látomásba fordul. Szathmári István egyik novellájának a németországi tájban céltalanul vonatozó szereplője éppúgy a hazai „citromszíni” világot idézi fel magában, mint Szenteleky párizsi hotelszobákban haldokló hősei. És Szabadkáról, Újvidékről, Bácskából más világutazók is elindulnak, viszik magukkal a várost, a tájat, ahova a lázálmok, a látomások, jobbik esetben a képzelet és az ábránd szintjén térhetnek csak vissza. A Szenteleky teremtette halál-novella, melynek színtere a nagyvilág (leginkább Párizs), és amelyben a létezés lefokozott formáira ismerünk (egy betegség végstadiumára, a félelem és a szorongás állapotára, kiszolgáltatottságra, magányra, az élet utolsó perceire), forrásvidéke, alapbázisa ezeknek az újabb látomásos prózai megnyilatkozásoknak.

Melyek, milyenek, miről szólnak ezek a Szenteleky-novellák?

Az 1925-ben íródott *Viszontlátás* című rövidtörténet nyitó darab. „Engem csak a halál érdekel” – mondja hőseinek (ködös-kábult, tudathasadásos állapot ez) harminc évvel későbbi önmaga. A képzelet, az álom szintjén kerül sor az elbeszélő ének erre a kettéhasadására, ahol az egyik, a még kérdező, kereső és vágyakozó én, a másíkra, az élet minimumát előre undorodva, rettenettel ismer. Ez a harminc évvel későbbi variáns megtestesítője, hordozója minden olyan tulajdonságnak, mely a későbbi halál-novellák hőseire is jellemző: „És csúnyán, csendesén köhögött. Szemei kivörösödtek, s két otromba csöpp bukdácsolt le a sovány orr mentén. Leült, és lehorgasztotta fejét, mint öreg keselyű a sivatagban. Ilyen az élet! Az én életem.”

„Hát akkor mire való volt a küzdés, a vágy, a szeretet és a gondolat? Minden fény elszökött, minden gyöngy kisiklott reszkető ujjai közül, minden vigasz és minden reménység elfakult és elfonnyadt, mint őszi temető? Hát hol van a szenvedélyek, bölcselkedések és az elhantolt évek értelme? Hol van a felelet, hol van az élet? Az élet!” – teszi fel a kérdést a novella e kettős személyiségű hőse.

A *Szeretkezés a halállal* (1926) és a *Levél egy más világba* (1927) című szövegek ugyancsak a kettős én teremtette önszemlélet novellái, az élet és a halál kérdéseire tehetetlenül választ kereső én lírai hangvételű megnyilatkozásai: „De hát élek-e most? Hol van az élet jele és bizonyossága? Végigsimítom homlokom. De él-e a valóságban ez a mozdulat? Hol a valóság?”

Szenteleky novellahősei nem csupán vágyakoznak a nagyvilág, a más élet, a feloldó távolságok iránt, hanem neki is vágnak, el is mennek oda. A világ színterén azonban nem a nagybetűs Csoda és Szépség, hanem a Halál, a Rettenet várja őket. Úgy, mint Lászlót, akit egy nyomorúságos szobában, egyedül a Körgalléros Ember sötét árnyékában hagy el az élet, csupa szenvedés és borzalom közepette, mit csak egy hazai gyökerű látomás, a Tisza és az édesanya felbukkanó lázképe tesz elviselhetőbbé egy pillanatra.

Ugyanilyen ellenséges világ fogadja Miroslavot, a *Suta este* című novella hőst, aki az idegen és vigasztalan városban, egy látomás formájában a saját erőszakos halálát éli át. S ami a legdöbbenetesebb: tehetetlen szemlélőd. Sorsát nem tudja elkerülni, hiába vetíti azt elébe a látomás. „Tudta, hogy sorsát nem kerülheti el, és egy pillanatig sem csodálkozott, hogy ilyen borzalmas vég jutott osztályrészéül.”

Vannak, mint János, a festő vagy Pali, a művészlélek egyetemista, akiket egy rövid időre, a szerelem, a szenvedély által, megérint az igazi élet, a szépség lehelete is, de ez az érzés-élmény hamarosan tragédiába, halálba torkollik. Pali tudatában, amikor rádöbben, hogy a kedves, francia asszony, aki egy szenvedélyes-szép éjszakával ajándékozta meg, halott, éppúgy a hazamenekülés vágya, az édesanya oltalomképzete merül fel látomásként, mint a haldokló László szeme előtt.

Salamon a *Felnyílik a múlt ajtaja* című szöveg szereplője, aki a haszonlesés érdekében – akár számos más irodalmi alak – eladja a lelkét az ördögnek, halálra gyötörve ezzel egyébként is beteges feleségét, ugyancsak a Halállal, a halálra sújtó lelkiismerettel találkozik egy bécsi szállodában, amikor halott felesége látomás formájában megjelenik előtte.

És végül a *Szindbád utolsó estéje* című novella, amely a látomásteremtésről, az emlékezés és a képzelet működési mechanizmusáról szól, e sajátos szférába nyújt betekintést. „Ott ülsz széthulló emlékeid között, és olykor lehunyod szemed, de nem mint szunyókás öregúr, hanem mint dolgozó festő a vászna előtt: újratemtetted a színeket, mozgásokat, az elsüppedt arcokat és tájakat” – olvashatjuk benne.

S talán úgy kellene befejezni Szenteleky halál-novelláiról szóló fejtegetésünket, hogy a már gyökeresen más tendenciákat, teremtő eljárásokat és élményvilágot képviselő novelláira, a nagyvilágba kalauzolókkal szemben a helyi színeket megjelenítőkre utalnánk. Csakhogy a látomásoknak nincs soha vége, helyeződjenek át ugyan a létkoordináták a Szajna-partról a Tisza partjára. A végzet, a nihil, a halál ott munkálkodik a vajdasági tájban is, a Tisza mellett, a nyári délelőttben, egy festőfiú vásznán vagy a kis kávéházban. Látomás és indulat a művészetben – alapélmény. (Ezt egy olyan elmélkedő hirdette, aki látomásos versekkel maga is megajándékozta irodalmunkat.) Az irodalom egyik létformája Szenteleky látomásos rövidtörténetei irodalmunk kivételes pillanatai. A szimbolikus-parabolisztikus-látomásos próza máig jelenvaló, alakuló folyamatához teremtettek hagyományt.

Elhangzott Szivácon 1996. augusztus 20-án, az író halálának évfordulóján

